

Az 1736 és 1739 közötti török háborúk.

Az 1759. hadjárati év. (Első közlemény.)

I. Általános helyzet.

Az immár két éven át tartó háborúskodás eredménye a szövetséges (osztrák-orosz) hatalmakra meglehetősen le-sújtó volt. A Törökbirodalom szívósan s ügyesen védekezett. Kihasználva ellenfeleinek gyöngéit, seregeivel felváltva s meglepetésszerűen csapott le rájuk. Céltudatos s határozot-tan nagyvonalú hadviselése meghozta gyümölcsét. A császári hadakat lépésről-lépésre szorította vissza a Duna, illetve a Száva vonala mögé. Az előző (1738.) évben már Új-Orsova várát is hatalmába kerítette s egyik kisebb serege a Temesi-bánság területére tört. A passzarovici béke értelmében for-mailag még Ausztriához tartozó Havasalföldön is megve-tette a lábát. Másik ellenfele, a cári Oroszország ellen bár kevesebb szerencsével, mégis eredményesen hadakozott. Igaz, hogy itt valamivel könnyebb dolga is akadt. A cári hadsereg hadműveleteit, melyek javarészt a Fekete-tenger északi partvidékén zajlottak le, főként a nagy távolság bé-nította meg. Ha sikerült is helyenként hatalmas áldozatok árán megvetni a lábát, az elért sikert nem tudta tartóssá tenni. A kezébe jutott erődök megszálló csapatait az anya-országból nem támogathatta, s így azok elszigetelten, huza-mosabb ellenállásra képtelenek voltak. Ez a körülmény kényszerítette a cári hadvezetőséget arra, hogy az előző években nagy véráldozattal megszerzett Ocsakov és Perekop várait 1738-ban lerombolja, s csapatait azokból kivonja.

Az oroszokkal való viaskodásban a törökök malmára hajtotta a vizet még egy jelenség, melyet szintén meg kell említenünk. A cári birodalom területszerző célja ebben a háborúban nyilvánvalóan csak a Fekete-, illetve az Azóvi-tenger északi partvidékére szorítottott. Ennek következté-ben a császári hadsereggel való szorosabb együttműködésre nehezen hajlott. Ha szövetségestársa követelésére, seregének egyik részét időnként az osztrák határhoz közelebbeső terü-leten vonultatta is fel, az meglehetősen kelletlenül, csak tessék-

lássék hadakozott. A két szövetséges hatalom között 1738 április 2-án létrejött egyezmény értelmében, ebben az évben Münnich orosz tábornagy feladata a Dnyeszter melletti Bender elfoglalása volt. A tábornagy a folyóhoz érve meg sem kísérelte a vár ostromát, hanem egyet gondolva visszafordult. Anna cárnő maga lépett közbe, hogy hadvezérét a közös megállapodásban vállalt kötelezettség teljesítésére bírja. De mindhiába. A cári tábornok nem volt hajlandó a császári hadsereg támogatására visszafordulni.

Érthető, hogy a két szövetséges hatalom közötti viszony ekkor már a lehető legrosszabb volt. A két ország állampolgárai rég eltávolodtak egymástól s titokban a különbéke útjait egyengették. Egyedül az uralkodók adott szava s tekintélyük súlya támogatta még úgy-ahogy a szövetség omladozó épületét. A bizalmatlanság azonban ekkor már a két szuverén közötti jóviszonyt is aláásta. Különösen III. Károly tekintett félve a cári udvar felé. Anna cárnő előző-évi írásbeli megnyugtatótát s ünnepélyes hűségfogadalmát sem vette készpénznek. Lotharingiai Ferenchez 1738 szeptember 19-én intézett egyik levelében nyíltan feltárta az orosz szövetség értéke fölötté aggodalmát.¹ Bár egyrészt abban reménykedett, hogy a cári udvar egy esetleges különbéke érdekében nem fogja becsületét és tekintélyét az egész világ előtt áldozatul dobni,² másrészt azonban lelke mélyén gyanakvó maradt. Az orosz-török titkos különbékétárgyalások kipuhatólásával Reisky ezredet, a Szentpétervárott tartózkodó császári összekötő tisztet bízta meg.³

A bécsi udvar oroszellenes hangulata nem maradt elszigetelt jelenség. Idővel a hadsereg körében is visszhangra talált. Itt természetesen jóval durvább tartalommal nyilatkozott meg. A császári hadseregben fokozatosan gyökeret vert oroszgyűlöletre jellemző az az eset, mely később, az 1759-es hadjárat év végén játszódott le. Ez év szeptember közepe felé a Prút folyóig előnyomult orosz főszereg egyik, kb. 5000 főből álló lovascsoportja, Frolow tábornok vezetése alatt, egészen a Kárpátokig portyázott. Mivel visszatérését nagyobb török erő akadályozta, a kozáksereg Erdélybe vonult, hogy innen Lengyelországon át, kerülő úton jusson hazájába. Fogadtatása a lehető legbarátságtalanabb volt.

¹ „...Euer Lhden ist keines wegs verborgen, dass Ich in Voller-mass erkenne wie besorgt man seye sich über den Russischen sowohl der natur jeder Bündniss, als auch der Bedingniss so der theilnehmung am krieg...“ (*Bécsi Staatsarchiv: Kriegsakten 1738; F. 527.*)

² „...dessen nicht zu gedenken, dass man russischer seiths solcher gestalten ehr reputation und Vertrauen bey der ganzen ehrbahrgesinten welt auf ewig verlieren würde...“ (*Bécsi Staatsarchiv: Kriegs-akten 1739; F. 350.*) —

³ *Bécsi Staatsarchiv: Kriegsakten 1739; F. 350.*

Az oroszokat Lobkowitz herceg, Erdély katonai parancsnoka — anélkül, hogy élelmezésükről gondoskodott volna — két huszár- és két német lovasezreddel kísértette a magyar határig. A fedezetül kirendelt császári katonaságnak adott bizalmas utasítás, a szövetséges orosz hadsereg tagjaival szemben követendő magatartást illetőleg kevés jót tartalmazhatott. A kozákok menetközben még lovaikat sem legethették szabadon. Azokat, akik osztaguktól eltávoztak, a magyar huszárok könyörtelenül felkoncolták. A hosszú úton mintegy 200 orosz esett a magyar huszárkard áldozatául.⁴

A szövetségesek közötti viszony elmérgesedésének oka elsősorban a császári hadsereg súlyos katonai helyzetében kereshető. A bécsi udvar most már nem festett álmképeket magának. Reálisan mérlegelte a körülményeket s tisztában volt azzal, hogy ebben a háborúban csak veszíthet. Főként azért, mert az elmúlt két háborús év tapasztalatai azt mutatták, hogy a törökök Ausztriát tekintik főellenfelüknek. Erejük zömével mindkét alkalommal a császári seregek ellen fordultak. A helyzet tehát odafejlődött, hogy — amint azt a cári udvarhoz intézett diplomáciai átiratok hangsúlyozták — a szövetséges viszonyból kifolyólag a hadviselés súlyosabb terhe a császári birodalom vállaira nehezedett („ex socio belli pars principalis belligerans“).

A gyors ütemben romló katonai helyzet elsősorban természetesen külpolitikailag érezte hatását. Bécs egy évvel ezelőtt még meglegedett volna a passzarovici béke egyszerű meghosszabbításával is. Most, a harmadik háborús év küszöbén, örült, ha Magyarországot és Erdélyt megtarthatja. A jövő ugyanis az eddigieknél is fenyegetőbbnek ígérkezett. A törökök szándékát illetőleg két eshetőséggel kellett számolnia. Az egyik az volt, hogy a török főszereg Új-Orsova várának birtokában, a Duna utánszállító vonalára támaszkodva, Belgrádot veszi ostrom alá. A másik, hogy a fiatal Rákóczival kötött egyezmény értelmében, a Cserna, illetve a Temes völgyén át Magyarországra vonul. Mindkét eshetőség súlyos veszedelmeket rejtett magában. Az előbbi, vagyis Belgrád visszafoglalása, ennek a hadászatiilag fontos pontnak elvesztése következtében a császári politika minden

⁴ „... Man gab seinen Leuten nichts zu essen, sie mussten alles baar und um übermässigen Preis bezahlen. Es ware ihnen nicht einmahl erlaubt, weder ihre Pferde weiden zu lassen, noch auf Fütterung auszuschieken. Das schlimmste aber unter allem war, dass sobald sich ein Cosak um etliche 100 Schritt vom Haufen entfernt hatte er umbarmherziger Weise durch die oesterreichischen Hussaren niedergemacht wurde, damit sie sein Pferd und seine Waffen bekommen möchten... Auf diese Art verlohrt Frolow beinahe 200 Mann durch die Hände der guten Bundesgenossen Russlands...“ (*Bécsi Kriegsarchiv*: Manuscripte 25; 5—1—25.)

további keleti terjeszkedésének útját reteszelhette el. Legalábbis jóidőre. Viszont az utóbbi, vagyis a Temesi-bánság meghódítása, egyrészt Magyarország, illetve Erdély elvesztését okozhatta, másrészt a török seregek nyugat felé özönlésének egyik újabb kiinduló állomása lehetett. A bécsi udvar a két lehetőség latolgatásánál ez utóbbinak, azaz a Rákóczi-féle vállalkozásnak tulajdonított nagyobb jelentőséget. Épp ezért — amint azt később látni fogjuk — minden olyan tervhez, mely az orsovai vár visszafoglalását tűzte ki célul, s ezzel együtt a Temesi-bánságot jelölte ki a hadműveletek színteréül, készségesen adta hozzájárulását. Különösen szívén viselte e területrés sorsát mindaddig, amíg azt hitte, hogy a törökök céljuk érdekében a Rákóczi-név varázserejét is igénybeveszik. Egyszerűen azért, mert jól ismerte Erdély s a magyar Délvidék lakosságának hangulatát s tudta, hogy e név viselőjének Magyarországra való bevonulása nagyjából arányú felkeléshez vezethet.

A múlt hadieseményeinek összegezése s a jövővel való szembenézés a bécsi köröknek súlyos gondokat okozhatott. Nem volt elég az elmúlt két év megpróbáltatása: a sorozatos csatavesztések következtében felgyülemlett anyagi kár, a hadsereg kimerülése, az uralkodóház tekintélyén esett csorba. Az a tudat, hogy a közeljövő mindezeket még megtétézheti, szinte elviselhetetlennek látszott a császárvárosban. Annál inkább, mert most már arról is meggyőződhetek, hogy a fegyverek balsikerének oka elsősorban a felsőbb vezetésre termett személyek hiányában kereshető. Abban, ami komoly idő esetén a legnehezebben pótolható. Nem a véletlen műve volt, hogy éppen Savoyai Jenő diadalmas korszaka után hanyatlottak le a császári zászlók. III. Károly, aki környezeténél talán világosabban látott az összefüggések mélyére, egy alkalommal keserű szavakban tört ki: „Ügylátszik, hogy Eugen halálával a mi szerencsecsillagunk is letűnt”.⁵ Nem is bízva a sors jobbrafordulásában a cári birodalommal együtt kötendő, becsületes békét óhajtott.⁶

Ugyanígy gondolkoztak a felelős államférfiak és az Udvari Haditanács tagjai is. Azzal a különbséggel, hogy ezek a különbékétől sem riadtak vissza. Sőt — tekintettel a hadihelyzetre — ez utóbbit ajánlatosnak és üdvösnek vélték. Khevenhüller tábornagy például egyik írásbeli véleményé-

⁵ *Arnoth*: Prinz Eugen von Savoyen. III. köt. 485. old.

⁶ „...Euer Lbden wissen mehr, als zuviel wie ich aufrichtig zum Frieden geneigt, und würde Mir gewiss die angenehmste Zeitung, so nur immer erhalten könnte seyn, wo benachrichtet würde, dass ein billiger, sicherer und dauerhafter, auch mir und Russland gemeinsamer Fried von der Porten zuerhalten...” (III. Károly levele Lotharingiai Ferenc herceghez. *Bécsi Staatsarchiv*: Kriegsakten 1759; F. 327.)

ben, amelyben határozottan a béke mellett emelt szót, azt hangsúlyozta, hogy Ausztria tovább nem veheti magára a háború egész terhét. Oroszországot értesíteni kell, hogy igyekezék a háborút befejezni, mert különben a császári hatalom különbékét fog kötni.⁷ A kényelmetlen helyzetből azonban nem volt könnyű szabadulni. Oroszországot nem lehetett faképnél hagyni. Az eddigi úton tovább kellett haladni még a sötétnek mutatkozó jövő tudatában is. Ezt követelte elsősorban az uralkodói ház becsülete.

Ilyen körülmények között nagy megkönnyebbülés lett volna a bécsi udvar számára, Rákóczi Józsefnek 1739 január első napjaiban a császárvárosba is eljutott halálhíre. A csalódásokhoz szokott császári környezet azonban eleinte nem hitt az örömhözó jelentés valóságában. Sokáig kételkedett benne. Sötétlátására jellemző, hogy a hír kézhezvétele után nyomban újabb aggodalmi támadtak. Attól félt, hogy József után a Franciaországban tartózkodó György lép bátyja nyomdokába, akit az előbbinél is veszedelmesebb ellenfélnek vélt.⁸

Újabb félelme — valljuk be — nem volt egészen alaptalan. Kémei révén egész bizonynal tudomást szerzett arról a kapcsolatról, mely II. Rákóczi Ferenc és György fia között még a rodostói száműzetés magányában szövődött, továbbá a nagy fejedelem kisebbik fiának 1727 áprilisában tett rodostói látogatásáról, s az atyja által néki szánt politikai szerepről is.⁹

A még életben lévő Rákóczi György részéről fenyegető veszedelem sokáig kísértett a császárváros falai között. Sőt még később, a török földről érkező s a Rákóczi-féle kísérletezésekkel szorosan összefüggő jelentések hatása alatt sem oszlott szerte. Az események ugyanis a Törökbirodalomban 1739 kora tavaszán váratlan fordulatot vettek. Jegen Mohamed nagyvezír megbukott s helyébe a viddi pasa, Hadszi Mohamed, Bonneval jóbarátja került. Ugyanaz, aki az előző

⁷ *Bécsi Staatsarchiv*: Kriegsakten 1739; F. 350.

⁸ „...Ob der Joseph Ragozy verlässlich mit Tod abgegangen seye, ist man begierig zu vernemen; Was es glauben machet ist, das Verlauthen will, als ob sein Bruder aus Frankreich entwichen wäre, derselbe ist nicht verehelichet, und solle noch ein schlechteres Subjectum, als derjenige seyn, so sich vorhero in der Türkhey eingefunden hat; und seynd von dem in Paris anwesenden Kay. Bothschafftern Hern Fürsten von Liechtenstein sogleich, als er die entweichung in erfahrung gebracht hat, alle mögliche Vorsehung fürgekehrt worden, umb. den entwichenen unterwegs zu entdeken und anhalten zumachen...” (Az Udvari Haditanács levele Lobkowitz herceghez. *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn 1739, 417; 1739—1—13.)

⁹ *Lukinich*: Az utolsó Rákócziak. Rákóczi emlékkönyv. I. köt. 272. old.

évben a Rákóczi-féle vállalkozást ellenszegülésével meghiúsította. Véle együtt a Rákócziak személyével való szakítás politikájá s mérsékeltbb, békére hajló irányzat jutott győzelemre.

A császári udvar anyagi áldozatokra is kész mesterkedése, úgylátszik megtette hatását. Ez utóbbit természetesen nehéz bebizonyítanunk. De alighanem közel járunk a valósághoz, ha e két barát Rákóczi ellenes magatartása s a fiatal Rákóczi Józseffel kötött egyezményhez ragaszkodó nagyvezír elmozdításának háttérében az arany hatalmát kereszük. Különösen szembeszökő Bonneval szerepe. Ez a renegát császári tiszt, aki az egész Rákóczi-féle vállalkozás kezdeményezője és mozgatója volt, már 1738-ban, vagyis a második háborús évben megváltoztatta felfogását. A fiatal fejedelemjelölt törekvését egy alkalommal szemfényvesztésnek minősítette,¹⁰ s ez időtől fogva hatalmas befolyásával a törökországi eseményeknek új irányt igyekezett szabni. Első dolga lehetett tervének megnyerni a viddini pasát s azután valószínűleg együtt indították meg azt a politikai manővert, melynek célja az erdélyi vállalkozás suthadobása, illetve ennek első feltételeként Jegen Mohamed nagyvezír megbuktatása volt. Törekvésében mindenesetre kezére játszhatott a békére hajló török közhangulat is. A hosszantartó háborúskodás a Porta segélyforrásait is alaposan igénybe vette. Ez utóbbi jelenségek azonban egymagukban nem eshettek döntően latba.

A nagyvezír megbuktatásának első következménye az volt, hogy a törökök, Rákóczi József halála után nemigen szorgalmazták a Franciaországban tartózkodó György Konstantinápolyba jövetelét. Legalább is ily törekvéseknek nem leljük nyomát. Lehetséges, hogy az utolsó Rákóczi maga sem érzett különösebb hajlandóságot politikai szereplésre. Valószínű az, hogy Törökország területére nem tette a lábát s bátyja helyét nem foglalta el.

A magyar bujdosók vezetés nélkül maradtak. Egyelőre Csáky gróf köré csoportosultak, lelküket azonban ekkor már nem fűtötte remény. Időnként szárnyrakelt Bécs felé az a hír, hogy török támogatással mégis végrehajtják tervüket. Különösen a cári hadvezetőség ijesztgette — lehetséges, hogy valószínűsítően — ilyen tartalmú értesítésekkel szövetségstársát.¹¹ De ezeket a híreket az események nem igazolták.

¹⁰ Zinkeisen: Geschichte der europaischen Staaten. V. köt. 748. old. f.

¹¹ „... Da wir nun allhier die Nachricht, erhalten dass der Grossvezier von Nissa aufgebrochen und gegen Belgrad vorrücken wollen, den Toss-Pascha aber und den Ungarischen Rebellen Zacki mit 1/m Mann über Orsowa gegen Siebenbürgen zu agiren detachieret habe, der auch bereits bis an das eiserne Thor vorgerücket wäre...” (Mün-

A bujdosók s a hozzájuk sereglett magyar szökevények ebben a hadjárati évben nem kerültek alkalmazásra. Vezetőik egyrésze felsőbb parancsra szerteszéledt a Törökbirodalom területén. A Moldvába irányított Mikes ekkor írta valami fanyar iróniával, s a kikerülhetetlen sorsba vetett mélységes megnyugvással: „Itt most minden órán el oszolnak az apostolok, ki nap nyugot felé, ki északra. A fermányok el érkeztenek, amelyekben olyan rendelés vagyon, hogy gróf Csáki úr a nem okos, hazájokat el hagyó magyarokkal Vidinben menyen, a kéd édes, jó, és szép szolgálcskája pedig Molduvában iromtat, Zai urfi pedig Kocsinban: de együtt járunk Jászig“.

A török vezetők irányváltoztatása külpolitikailag egyelőre nem érezte hatását. Elért hadisikereikre támaszkodva, a császári diplomácia felé színleg továbbra is engesztelhetetlennek mutatkoztak. Rákóczi József halála után is megmaradtak Erdélyre támasztott igényük mellett. Azzal érveltek, hogy az egyezményt nem a fejedelmjelölttel, hanem Erdély népével kötötték.¹² Ez azonban a valóságban csak politikai sakkhúzás volt tőlük. A háborúskodást befejező béketárgyalások közben — amint látni fogjuk — amikor Belgrád átadása került szóba, kapva-kaptak az ajánlaton s Erdélyről egyszeriben lemondottak.

A törökországi események váratlan fordulata, melynek első híre 1759 április vége felé jutott el a császárvárosba,¹³ Rákóczi József halálhíréhez hasonlóan az udvarnál meglehetősen bizalmatlan fogadtatásban részesült. A császári környezetet a hosszas háborúskodás alatt annyi csalódás érte, hogy most már jóformán semmiben sem hitt. Hitetlenségében megerősíthette az a sajátságos körülmény, hogy a Törökbirodalomban kialakult új hatalmi együttes úgylátszik úgyvesen s kiváló politikai érzékkal keverte kártyáját. Az egyébként éleslátású császári kémszervezet csak a tényeket láthatta s ezekből csak következtetethetett a törökök jövőbeli magatartására. Bécsbe — a hatalmas anyagi áldozatok ellenértékéül — elmosódott, bizonytalan tartalmú jelentések érkezhettek. Ezek a jelentések valószínűleg arról számoltak be, hogy a törökök a Rákóczi-féle vállalkozással szakítottak, de Bonnevalnak ezzel kapcsolatos szóbeli ígérten kívül más garanciával nemigen szolgálhattak. A nagyvezérnek a békealkudozások alkalmával tanúsított magatartása sem volt kü-

nich orosz tábornagy 1759 július 15-én kelt s a császári hadvezetőséghez intézett levele. (*Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn 1759, 419; 1759—7—22.)

¹² *Zinkeisen*: Geschichte der europaeischen Staaten. V. köt. 760. old.

¹³ *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn. 1759, 415; 1759—15—83.

lönösen biztató a jövőt illetőleg. Bécset tehát, melynek falai között ekkor már teljesen otthonossá lett a pesszimizmus, a törökföldi eseményekről szóló jelentések végeredményben nem nyugtatták meg.

Ausztria helyzetét talán mindennél jobban ez az általános bizonytalanság jellemezte. A homályos jövővel való szembenézés. Ebben az esetben valóban a leghelyesebb volt a legsúlyosabb eshetőségekkel való számvetés. Elsősorban azaz, hogy a törökök mégis megmaradnak a múlt évben megszakadt hadműveleti tervük mellett. Erdélyt tehát a jövőben is veszély fenyegeti. Ez a felfogás természetesen a császári hadvezetőségre is áterjedt. Itt is bizonytalanul néztek az események elé s a törökök Magyarországra való betörésének valószínűségével is számoltak.

Ez még nem lett volna baj, ha később, a hadiesemények hatása alatt megnyílnak a szemek, s a császári hadvezetőség a tényekből a jövőre nézve logikus következtetésekre jut. A hadműveletek első szakában ugyanis minden jel a török földről előzőleg érkezett jelentések igazmondása mellett szólt. Amellett, hogy a törökök valóban szakítottak a Rákóczi-féle vállalkozással, céljuk tehát csak a másik lehetőség: Belgrád elfoglalása lehet. Ekkor azonban már valami láthatatlan kéz takarta le a császári vezetők szeméit. A sötétlátás, a lehető legrosszabbra való felkészülés titkos szálai olyan erővel hálózták be értelemvilágukat, hogy képtelenek voltak az adott helyzet realitásaival számotvetni s az új fordulat élő valóságaival megbarátkozni.

A bécsi udvar katonai és politikai köreinek ez a sajátos lelki adottsága volt az, amelyik — amint látni fogjuk — elsősorban hordta magában a császári sereg vereségének magvát.

II. A császári sereg előkészületei. Hadműveleti tervek.

A császári hadvezetőség a harmadik háborús év küszöbén a hadsereg sorainak megritkulása miatt, mindenekelőtt a szükséges pótlásról gondoskodott. Mégpedig az eddigieket jóval felülmúló arányokban. Több külföldi udvarral szerződést kötött, melyek értelmében azok kisebb-nagyobb segélycsapatok átengedésére kötelezték magukat. Ugyanekkor a német-római birodalom részei is a császári ház segítségére siettek. Az ekként összegyűjtött segélycsapatok létszáma összesen 39.444 fő volt.¹⁴ A szokásos hadikészülődések során töb-

¹⁴ *Bécsi Kriegersarchiv*: Feldakten Ungarn. 1759, 412; 1759—5—41.

bek között a Belgrád mellett horgonyzó hadihajókat is harcraképossá tették s a szávamenti várakat megerősítették. Ide sorolhatók végül azok az óvintézkedések is, melyeket a Magyarország déli részein elharapózdolt járványos betegség, a pestis, tett szükségessé. Ezek egyike volt a Duna-vonalának biztosítása. Az Udvari Haditanács ugyanis — mivel attól félt, hogy a pusztító járvány esetleg a hadsereg sorait is megtizedelheti — elhatározta, hogy a csapatok jórészét a Dunán szállíttatja a hadszíntér közelébe. Megelőzőleg, a császári katonaság s a hajóslegénység szétszéledésének megakadályozása végett, a folyó partján váltóállomásokat létesített s ezeket ellenőrző feladattal megbízott tiszti őrségekkel rakta meg.¹⁵

A császári sereg előkészületei minden különösebb akadály nélkül, simán folytak. Annál nagyobb nehézségekkel járt az oroszokkal való megegyezés, vagyis a közös haditerv megállapítása. Az oroszok tudniillik visszatértek eredeti szándékukhoz, s seregeik hadművelleti területéül ismét a Krimi-félszigetet választották. A császári udvar viszont, az 1737 január 9-én kötött egyezmény kölcsönös segélynyújtási kötelezettségére hivatkozva azt követelte, hogy a cári főszereg ebben a hadjárat évbén Lengyelországon keresztül Chotin elfoglalására siessen, s utána Erdélybe vonulva a császári sereggel karöltve működjék.¹⁶

Eleinte mindkét fél mereven ragaszkodott felfogásához. Később valamivel megenyhült a légkör s a két udvar között 1739 telén hosszantartó alkudozások indultak meg. Bécs, amely ekkor még — Rákóczi József halála után is — komolyan számolt az egyesült török-magyar erőnek Magyarországra való betörésével, a tárgyalások folyamán azzal az újabb kívánságával hozakodott elő, hogy a cári főszereg csatlakozásától függetlenül, nyomban a hadműveletek megindulásakor, még egy 30.000 főnyi orosz segélyhad vonuljon Erdélybe. Anna cárnő erre — valószínűleg tanácsadói befolyására — az óhajtott segélyhad helyett 1.000.000 rubelt ajánlott fel szövetségstársának.¹⁷ A császári udvar az anyagi

¹⁵ *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn. 1739, 415; 1739—13—21.

¹⁶ *Angeli*: Der Krieg mit der Pforte 1736—39. Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs. 1881. évf. 444. old.

¹⁷ „... So habe Ich Mich entschlossen den abgang dieses corps auf andere arth zu ersezen, und Euer Kay. May. mit einer ansehnlichen und erklecklichen Summe gelds beyzuspringen.

Dieser Meiner genohmenen entschliessung nach bin Ich erbiethig. Euer Kay. May. eine million Rubel theils anjezo gleich, theils in nächst-kommenden Sommer zu dero Dienst und disposition auszahlen zu lassen...“ (Anna cárnő levele III. Károlyhoz. *Bécs Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn. 1739, 412; 1739—1—5.)

támogatást kereken visszautasította. Ennek egyébként sem vehette most már hasznát. Újabb segélycsapatok szerzésére nemigen lehetett reménye. Végül is megúnta az elnyúló tárgyalásokat és egyik Szentpétervárhoz intézett erélyeshangú válaszában kettős követelést támasztott: vagy megkapja a 30.000 főnyi segélyhadtestet, vagy az egész cári főserég a dnyesztermenti Chotin ellen vonul.¹⁸

A tárgyalások vezetésével megbízott s a Szentpéterváron időző Botta császári altábornagy szigorú utasítást kapott, hogy ez utóbbi kikötésből egy szemernyit sem engedjen. A határozott fellépés megtette hatását. A cári udvar végül beadta derekát s a létrejött közös hadműveleti tervben, Chotin várának ostromára kötelezte magát.¹⁹ III. Károly ezzel szemben megígérte, hogy serege hozzávetőleg 100.000 főnyi létszámmal száll hadba s erélyes támadással mielőbb döntést erőszakol ki a közös ellenségtől.

A császári sereg hadműveleti terve csak nagy vonásokban alakult ki. Ez a határozatlanság annak tudható be, hogy a császári hadvezetés — mint már említettük — a törökök hadicélját illetőleg két eshetőséggel számolt: a Temesvár felé irányuló török támadással, vagy Belgrád ostromával. Ennek megfelelően csak annyit határoztak el, hogy a császári hadsereg részei a Duna két oldalán csoportosulnak és további magatartásukat majd az ellenséges derékhad támadásának irányától teszik függővé.

III. A császári sereg csoportosulása és ereje.

Az Udvari Haditanács az ezredeket május 1-én indította útba a hadszíntér felé. A részükre adott utasítás értelmében, e hó közepétájt kellett kijelölt gyülekezőhelyükre érniök.

A császári haderő a bizonytalan helyzetnek megfelelően, több csoportra osztva, különböző helyeken vonult fel. A főserég, Wallis gróf, tábornagy parancsa alatt, Pétervárad közelében, egy hadtest erejű csoport Temesvár mellett, egy másik pedig Erdélyben gyülekezett. Az előbbinek Neipperg gróf tábornoszernagy, az utóbbinak Lobkowitz herceg, lovassági tábornok volt a parancsnoka. A horvát határt Esterházy gróf, lovassági tábornok sorkatonasággal megerősített határőrökkel védte.

A csoportok összetétele és ereje a következő volt:²⁰

¹⁸ Bécsi *Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn. 1759, 412; 1759—5—49.

¹⁹ Bécsi *Staatsarchiv*: Turcica 1759; F. 105/a.

²⁰ Bécsi *Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn. 1759, 412; 1759—1—1. és 7.

A) A Pétervárad melletti főszereg:

Parancsnok: Wallis Olivér gróf tábornagy.

80 gyalogzászlóalj, 74 gránátoszázad, 3 huszárezred („Desseffy István”,²¹ „Károlyi”²² és „Splényi”),²³ 158 német lovasszázad²⁴ és 80 tábori löveg. (Kb. 50.000 fő.)

B) A Temesvár melletti hadtest:

Parancsnok: Neipperg gróf tábornagy.

12 gyalogzászlóalj, 16 gránátoszázad és 143 német lovasszázad. (Kb. 18.000 fő.)

C) Az erdélyi hadtest:

Parancsnok: Lobkowitz herceg, lovassági tábornok.

26 gyalogzászlóalj, 12 gránátoszázad, 2 huszárezred („Ghillányi”²⁵ és „Pestvármegyei”) ²⁶ és 47 német lovasszázad. (Kb. 15.000 fő.)

D) A horvátországi hadtest:

Parancsnok: Esterházy gróf, lovassági tábornok.

2 gyalogzászlóalj, a „Csáky” huszárezred,²⁷ 7 német lovasszázad, 6000 banderiális, 4000 károlyvárosi és 6000 varasdi felkelő. (Kb. 18.000 fő.)

A Pétervárad melletti főszereg s ezzel együtt az összes császári erők vezéréül eleinte Lotharingiai Ferenc herceget jelölték ki. III. Károly később — a felvonulási területen dühöngő járványos betegség miatt — veje helyett Wallis tábornagyot állította a császári hadak élére. Választása ez alkalommal sem volt szerencsés. A tábornagy személyében meglehetősen szűk látókörű, tehetségtelen, s emellett határtalanul gőgös ember került erre a magas katonai méltóságra. Olyan, akiből hiányzott a vezetésre termett katona legfőbb kelléke: a helyzet világos és tiszta megítélése. A dolgok ködös, elmosódott körvonalú szemlélete következtében vaktában határozott, s az egyszer fejébe vett terve mellett csökönnyösen megmaradt. Azok közé a császári tisztek közé tartozhatott,

²¹ Cs. és kir. 3. huszárezred.

²² Cs. és kir. 6. huszárezred.

²³ Később feloszlott.

²⁴ A lovas karabélyos, illetve a lovas gránátoszázadokat is beszámítva.

²⁵ Később feloszlott.

²⁶ Később feloszlott.

²⁷ Cs. és kir. 9. huszárezred.

akik gondolatbeli szegénységüket az előkelő zárkózottság palástjai mögé rejtegették. Szerepét oly kitűnően játszotta meg, hogy a császárt és közvetlen környezetét is félrevezette. A hadikészülődések során az Udvari Haditanács tagjai s a magasabbrangú tábornokok, szokáshoz híven, hosszú és részletes emlékirat alakjában terjesztették elő véleményüket a meginduló hadjáratra vonatkozólag. Közöttük Wallisé volt a legrövidebb s a legkevesebbet mondó.²⁸ A szóbeli tanácskozásokon ugyanilyen szűkszavúnak mutatkozott. Szándékáról nem nyilatkozott, s amikor a császárvárosból a hadszíntérre távozott, az udvar bizalmasai azt hitték, hogy a fővezér titokzatos hallgatagsága mögött nagyvonalú haditervet rejteget.²⁹

Igaz, hogy a bizonytalan helyzet miatt, maga az Udvari Haditanács sem vetett különösebb súlyt a részletesebb haditerv megalkotására. Helyesebbnek vélte, ha a jövőt a törökök magatartása nyomán a helyszínen született célszerű és helyes hadvezéri intézkedésekre bízta. Ez a felfogás az adott körülmények között — kikapcsolva természetesen Wallis egyéniségét — indokolt lehetett. Más lapra való, hogy helyes volt-e az a túlságos és kivételes bizalom, mely a császári fővezér személye iránt mutatkozott. III. Károly ugyanis Wallis tábornaggal szemben táplált bizalmában annyira ment, hogy a részére adott írásbeli utasításban őt az alól a szokásos kötelezettség alól is felmentette, mely a császári hadvezéreket sürgős és nagyobbjelentőségű elhatározások előtt, a hozzájuk beosztott tábornokokból alakított haditanács szavazatszerű döntéséhez kötötte.³⁰ Feltűnő a kitüntetett császári bizalom, mert ez, ennek a háborúskodásnak során eddig csak Lotharingiai Ferenc herceget érte, ki a múlt (1738) év július 4-én lezajlott kornyai csata után hasonló felhatalmazást kapott.

Wallis tábornagy ezzel korlátlan cselekvőszabadsághoz jutott. Azt tehette, amit akart.

²⁸ *Bécsi Statsarchiv*: Kriegsakten F. 550.

²⁹ *Angeli*: Der Krieg mit der Pforte 1736—39. Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs, 1881. évf. 450. old.

³⁰ „Wir lassen dir jedoch aus dem Besonderen in deine Persohn, Kriegs experienz, Vorsicht, und Prudenz habenden Vertrauen anheimgestellet, dass so fehrne sich einige keine Verschub leydende, oder sonst Vortheilhafte gelegenheit eraignet, welche Biss du dich allhier darüber anfragest, entweder beschwärllich werden, oder gar ausschanden gehen könnthen, du nach Vorläuffig mit denen Gral. — Personen gehaltenen Kriegs Rath, und ihren angehörten Mainung sogleich, auch ohne Dich allhier anzufragen, oder dich auf die Vota erstberührten Gral. Zu binden, Sie mögen aussfallen wie Sie wollen, für dich selbst zu werke gehen, und wass du für Unseren höchsten dienst erspriesslich zu seyn erkennen wirst, unternehmen, auch auszuführen“, (*Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn. 1759—3—9.).

IV. A császári sereg hadműveletei.

1. Előzmények. A császári fősereg előnyomulása.

A császári hadak főparancsnoka április 19-én ért a főhadiszállásul kijelölt Belgrád várába. Itt első dolga volt, hogy magához rendelte Hadik Andrást, a „Dessewffy” huszárezred kapitányát — akiről tudta, hogy az első (1737.) hadjárat évbén a Morava völgyében előnyomuló derékhad élén Nisig jutott, Rácországnak ezt a részét tehát jól ismeri — s szigorú titoktartást kötve ki, négy szemközt részletes felvilágosításokat kért tőle. Bizalmában kivételesen annyira ment, hogy a hadműveletekre vonatkozólag is kikérte véleményét.

Hadik mindenekelőtt arra figyelmeztette a tábornagyot, hogy a Száva június havában rendszerint megárad. A leghelyesebb tehát ha a hadsereggel, annak beérkezése után nyomban átkel a folyón, mert ezt később csak nagy áldozatok és idővesztés árán teheti meg.

A hadműveletekkel kapcsolatban Hadik, aki a császári tábornokok többségének véleményével ellentétben elsősorban a törökök Belgrád elleni készülődésével számolt, a következő véleményét terjesztette elő: Az ellenség két úton jöhet Belgrád felé. Az egyik Nisen, Paracsinon, Jagodinán, Palankán, Hasszán-Pasán, Kollaron és Grockán át vezet Belgrádba. A másik Viddinből kiindulva eleinte a Duna mentén halad, majd Majdan-Peken átvágva tart Belgrád alá. A két út Grocka község mellett egyesül, ezért leghelyesebb, ha a császári hadsereg ezen a fontos tereprészen mielőbb megveti a lábát. A vidék átszeldelt, erdős-hegyes jellege következtében védelemre kiválóan alkalmas: különben is a Dunára támaszkodik, az ellátás, illetve a pótlás kérdése tehát különösebb gondot nem okozhat. Hadik, minden részletre kiterjedő alapossggal, a hadseregnek a grockai magaslatokig történő menetére is kitért. Hangsúlyozta, hogy a hadseregnek Belgrádtól Grockáig több párhuzamos oszlopban kell menetelnie. Az oszlopok élei lehetőleg egymagasságban legyenek, hogy a csapatok az ellenséggel való találkozás esetén minél gyorsabban csatarendbe fejlődhessenek.

Hadik végül a tábornagy figyelmét a felderítésre hívta fel. Lehet, hogy a született huszár szólt belőle, de ez utóbbinak fontosságát különösen kiemelte. Minden ilyen esetben — mondja e háborúról írt művében³¹ — amikor tartok az ellen-

³¹ Der Feldzug gegen die Türken vom Jahr 1739. Beschrieben vom Feldt Marschallen und Hoff- Kriegs-Praesidenten Andreas Grafen von Hadik eigenhändig 1784. (*Magyar Tudományos Akadémia kézirat-tára: Tört. 4° 162. sz.*)

ségtől, vagy ha nékem különösebb terveim vannak, fel kell derítenem az ellenség menetvonalát. Messzejáró hírszerző különítmények puhatolják tehát ki az ellenség hollétét. Ezek a különítmények kiválókat, s erre a célra alkalmas emberekből álló, mindenkor tisztvezette kisebb csoportok legyenek. Ez annyira fontos — hangsúlyozza Hadik — hogy áldozatok árán is meg kell tenni. A veszedelem különben is elmaradhatatlan kísérője a hadviselésnek, de józan ésszel, tapasztalással, az idő, hely és egyéb körülmények ügyes felhasználásával csökkenteni lehet. A Belgrád és Grocka közötti hegyes-völgyes terep egyébként is igen megkönnyíti az ilyen kisebb osztagok előrejutását.

Ez volt a fiatal, alig 30 éves, de világos és tisztaitéletű magyar huszártiszt véleménye a hadműveletek megindításáról. Wallis tábornagy azonban nem fogadta meg az egyszerű, józan ész tanácsát. Ha önmagában pillanatnyilag talán igazat adott is annak, — tétovázott. Húzta-halasztgatta a döntést. Gondolatvilágában különféle homályos sejtések, tervek keresztezték egymást. De egyik alkalommal sem látott tisztán, s így dönteni nem tudott. Részletintézkedései minden alkalommal megkéstek. Közben teltek a napok s szinte meglepetésszerűen köszöntött be az utolsó pillanat. Ekkor már a fővezér is jobb belátásra jutott. Cselekedett is tüstént, csak-hogy már elkésett. Az elmulasztott alkalmak következtében egyszerűben feltornyosuló nehézségekkel nem tudott megbirkózni.

Tétovázása miatt pontosan ellenkezője történt mindannak, amit Hadik javasolt. A csapatok Pétervárad mellett maradtak, s csak akkor mozdultak meg, amikor június 6-án hír érkezett a török főszereg Szófia melletti gyülekezéséről. A hirtelenében elindított császári alakulatok június 12-én érték Zimonyba. Természetesen elkéstek. A Száva időközben megáradt, s a hadsereg áthajózása most már komoly nehézségekbe ütközött. Az átkelés június 16-án kezdődött s csak 25-én fejeződött be; ennek megtörténte után a császári szereg Belgrád közelében, Mirova mellett ütött tábort. Ezekben a napokban újabb hír érkezett az ellenség felől. Eszerint a török nagyvezír mintegy 100.000 főnyi seregével Nis közelébe ért. Wallis csak most szánta el magát komolyabb intézkedésre. A Temesvár mellett álló Neipperg tábornagnak június 27-én azt a parancsot küldte, hogy hadtestével Nagybecskerekre vonuljon.³²

Mi foglalkoztathatta a császári fővezért Belgrádba érkezésétől csapatainak a Száván történt átkeléséig, vagyis április 19-e és június 25-e közötti, több mint két hónapig tartó

³² *Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten Ungarn. 1739, 413; 1739—6—16.*

időszakban? Ennek a kérdésnek alaposabb megvilágítását szükségesnek véljük, még akkor is, ha ezzel az események fonalát megszakítjuk. Főleg azért, mert mindabba, ami ez alatt történt, szinte fogaskerékszerűen kapaszkodtak a későbbi események. Erre csak az egykorú hadműveleti iratok adnak elfogadható választ.

Előzőleg azonban egy meglehetősen fontos körülményre mutatunk rá. Az általános helyzetismertetés során emlékeztünk meg arról, hogy a bécsi udvar csak április vége felé értesült a nagyvezír bukásáról, illetve a törökországi politikai fordulatról. E hír fozslánya természetesen hamarabb jutott el Wallis tábornagyhoz, aki április 19-én, vagyis még csapatainak felvonulása előtt ért Belgrádba. A tábornagy nemsokára megérkezése után kémei révén arról is értesült, hogy a török főszereg ebben az évben Belgrád ellen vonul s e célból a Moraván Ravna közelében hídverés előkészületei folynak.³³ A kapott jelentéseket, a bécsi udvar helyzetbírálatahoz hasonlóan, meglehetősen kételkedve fogadta. Mindkettőben annyira éltek még az elmúlt (1738.) hadjárat évi eseményei — főként a Rákóczi-féle vállalkozás emléke, illetve a törökök ismételt betörése a Temesi-bánságba — hogy nehezükre esett egyszeriben megbarátkozni az új helyzet felől szállongó hírekkel. A bizonytalanság, a sötétben való tapogatódzás érzése ejthette hatalmába Wallist is. Magatartása legalább is erre enged következtetni.

A császári hadak fővezérének, a Belgrád elleni török készülődésről beszámoló kémjelentések kézhezvétele után, először az a gondolata támadt, hogy beérkező gyalogságát Belgrád elé helyezi s elsáncoltatja, lovasságát pedig Zimonynál hagyja. Ezt a koraérett tervét nemsokára megváltoztatta, s azt jelentette Bécsbe, hogy hadseregével nem várja be a törököket Belgrád közelében, hanem a Moraváig fog előnyomulni.³⁴

A császári udvar, a tábornagy határozatlanságának látára, egyszeriben gyanút fogott. Egyik május 21-én kelt leiratában Wallistól részletes hadműveleti terv előterjesztését követelte.³⁵ Ezután parancsát több ízben megismételte: Wallis azonban hallgatott. Sőt megfordította a dolgot. Császárához intézett egyik jelentésében, mintha mitsem tudna a kapott vonatkozás tartalmáról, ő kért útbaigazítást a hadműveletekre vonatkozólag.³⁶

³³ *Bécsi Kriegsarchiv*; Manuscripte 25; 5—1—25.

³⁴ *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn. 1739, 418; 1739—5 ad 4.

³⁵ „... Worinnen also wan die trouppen einmahl beysammen sind, und der Feind aus seinem Vortheil nicht heraus will, dasjenige was hiesigerseiths zuthun seÿn möchte zu bestehen habe, ist dermahlen die Hauptfrage, welche aber hier nicht entschieden werden mag, ohne dass

A császári fővezér, miután erre az utóbbi kérésére választ nem kapott, áttekintő hadműveleti terv helyett pillanatokszülte, részletjavaslatokkal hozakodott elő. Említésreméltó ezek közül Új-Orsova visszafoglalásának terve. Ez az utóbbi gondolat, mely június elején fogalmazott meg benne, határozottan tetszett Bécsben. A császári udvar Erdély sorsát még ekkor is szemmeltartotta s ezért a tervhez készségesen adta hozzájárulását.³⁷ Wallis maga is napról-napra jobban belelovalta magát az orsovai vár visszafoglalásának gondolatába. A lehetőségekkel is számolt. Elsősorban azzal, hogy mi történék akkor, ha mialatt a császári hadak Lobkowitz erdélyi hadtestével egyetemben Új-Orsovát ostromolnák, a törökök ugyanakkor a Havasalföldről nyíló szorosokon át törnének Erdélybe? A felvetett kérdésre határozott s elég értelmes választ adott. Császárához ezzel a tervvel kapcsolatban, június 7-én intézett egyik jelentésében az 1717-i év eseményeire hivatkozott. Akkor is ehhez hasonló volt a helyzet. Az egyesült császári hadak Belgrád előtt álltak, amikor a török-tatár sereg Magyarországra tört és egészen Szatmár vármegyéig portyázott. Savoyai Eugent ez a kisebbjelentőségű esemény nem befolyásolta. A veszély elhárítására jóformán semmit sem tett. „Egyidőben — mondotta — mindenütt nem lehetünk. Tervünk Belgrádhoz köt és emellett kell maradnunk. Ha majd a várat elfoglaljuk, az ellenség egész biztosan kitakarodik.”³⁸

ihr eure Gedanken über den vollständigen Operationsplan einsendet...“ (*Bécsi Staatsarchiv*: Turcica 1759; F. 105/a.)

³⁶ „... Ich habe auch geglaubt, Euer Kay. May. werden mir einen Plan allergnädigst vorschlagen, ... weillen aber solches nicht erfolget. Bitte mir nochmals Dero allerhöchste willens meinung...“ (*Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn. 1759, 418; 1759—5— ad 4.)

³⁷ „... dahero dann ermeldete Belagerung von Orsova in dem letzten erlassenen antwortschreiben von dem Kayser ausdrücklich gut geheissen und genehmiget...“ (Harrach grófnak, az Udvari Haditanács elnökének levele Wallishoz. *Bécsi Kriegsarchiv*: Manuscrite 25; 3—1—25.)

³⁸ „... was maistens gegen sothanen operations Plan eingewendet werden könnte, nemblichen, dass wehrender Fürrückhung gegen Orsova ... wohl etwa der Feind mit Streyfereyen in Siebenbürgen eindringen dörfte. ... von keiner solch relevanten Wichtigkeit seyn würde, dass man sich andurch in dem Hauptwerkh oder puncto deren Operationen hindern und abwendig machen lassen solte: Wie sich dann ein gleiches Exempel Anno 1717 Alss man Vor Belgrad ware, und das ganze Siebenbürgische Corpo bey sich hatte, geausseret, da die Tartarn durch den Bistrizer Pass sogar biss in die Szattmarer Gespanschaft eingedrungen haben, man sich aber andurch dennoch nicht in dem Hauptwerkh irren lassen, ja sogar nicht einmahl das geringste von der Armée detachiret, und der glorreiche Prinz Eugen allezeith gesaget hat: Überall kann man nicht wehren, Belgrad ist Unser Plan, und dem müssen wir folgen, dann wann Wir dieses haben werden, Sie schon wider zurückgehen...“ (*Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn. 1759, 418; 1759—6—5.)

Wallisnak ez a legújabb terve is csak szándék maradt. Megvalósítása elé Neipperg tábornoszernagy, a Temesvár melletti császári hadtest parancsnoka gördített akadályt. Ez utóbbi ugyanis azt kívánta, hogy az egész császári sereg — a főereget és Lobkowitz erdélyi hadtestét is beszámítva — együttesen menjen Új-Orsova ostromára. Wallis ezzel szemben amellettt kardoskodott, hogy amíg Neipperg és Lobkowitz hadtestei Új-Orsovához vonulnak, addig ő az ostrom fedezésére a Duna jobbpartján, szerb földön nyomul elő. A két császári tábornok nem tudott megegyezni, annak ellenére se, hogy június 19-én Belgrádban személyes megbeszélésre is összejöttek. A tárgyalás nem járt eredménnyel. Neipperg ragaszkodott tervéhez, Wallis viszont nem akart újjat húzni a császárnál különös kegyben álló herceggel, s ezért kivételesen nem erőszakoskodott.

Hozzávetőleg ezek voltak azok a megoldandó feladatok, melyek a császári fővezért hadseregének a Száván történt átkeléséig, vagyis június 25-ig foglalkoztatták.

A különféle tervek szövögetésével eltelt idő mindenestre veszteség volt. De június vége felé az elmulasztottakat még pótolni lehetett volna. A török főereg ekkor még Nis közelében tartózkodott. Az ellenség felől eddig szórványosan beérkezett kémjelentések azt sejtették, hogy az Belgrád ellen igyekszik. A Ravna melletti hídverés előkészületei legalább is erre engedtek következtetni. Wallis azonban még mindig habozott. Tudva azt, hogy császára mennyire szívén viseli Új-Orsova s ezzel együtt a magyar Délvidék sorsát, tovább ingadozott. Egyrészt Belgrád mellett szeretett volna maradni, másrészt Orsova felé tekintett. Határozatlanságára mi sem jellemzőbb, mint az, hogy bár ezekben a napokban, június 27-én, az események kényszerítő hatása alatt szinte ösztönyszerűleg, közelebbvonta magához a Neipperg-féle hadtestet, ennek ellenére is megmaradt a császára által jóváhagyott terve, vagyis az orsovai vár visszafoglalása mellett. Újból haditanácsot hívott össze, ahol ismét az orsovai terv került szőnyegre. Neipperg tábornoszernagy ez alkalommal is nehézségeket támasztott a megegyezés elé. A két császári tábornok között most végre törésre került a dolog. Nyílt ellenszenvvel s haraggal váltak el egymástól.³⁹

Wallis tábornagy ezekben a napokban bizonyára más-ként gondolkozott volna, ha az ellenség szándékáról a kémjelentéseken kívül pontos és megbízható adatok állanak rendelkezésére. Ekkor, vagyis június vége felé, seregének Mirova melletti táborában ez nem támaszthatott megoldhatatlan ne-

³⁹ *Bécsi Staatsarchiv*: Kriegsakten 1739. F. 531.

héziséget. Még volt ideje helyrehozni az elmulasztottakat. Ha Hadik tanácsát megfogadva távolfelderítő különítményeket küld az ellenség felé, a gyorsanjáró huszárok valószínűleg értékes jelentésekkel tértek volna meg. A császári fővezér azonban ebben a tekintetben sem hallgatott az okos szóra. Csak közelfelderítő járőröket küldött ki. Ezeknek dél felé csak az Avala hegyig, kelet felé pedig csak Visnicáig volt szabad menniök.

A mirovai táborozás napjaiban a szükséges távolfelderítés helyett egészen más történt. Belgrád vára a kor követelményeihez viszonyítva, meglehetősen kiterjedelmű, s így könnyen körülrárható s elszigetelhető volt. Aktiv védelemre is képes nagyobb őrsereg nem fért el benne. Savoyai Jenő ezen a fogyatékonyságon akként segített, hogy egy körülből 9 kilométer hosszú külső védővonalat építtetett, amely a Dunától déli irányban a V. Vracsar (Δ 249) dombhat legmagasabb pontjáig, majd innen nyugatra fordulva, a Száva partjáig húzódtott. Ez a vonal a várat olyan széles ívben fogta körül, hogy mögötte nagyobb sereg is védelmet talált. Wallis most 21 napig tartó megfeszített munkával áttörette és leromboltatta ezt a hatalmas munka árán emelt művet.

Míg a császári főszereg Belgrád közelében időzött, a törökök céltudatos, határozott hadműveleti terve mindjobban kibontakozott. A császári táborba befutott kémjelentésekből most már kétségkívül a Belgrád elleni nagyobbarányú ellenséges vállalkozásra lehetett következtetni. Wallis többek között, július közepétől arról értesült, hogy az új török nagyvezír a derékhaddal Nist elhagyta s Ravna felé vonul.⁴⁰ E hírre a császári főszereg zöme⁴¹ július 17-én Mirováról Visnicáig ment s ugyanekkor Neipperg, aki hadtestével időközben, július 11-én Nagybecskerekén át Csentára⁴² érkezett, parancsot kapott, hogy Jabukára meneteljen.⁴³

A császári főszereg ezekben a napokban még mindig előnyben volt ellenfelével szemben. Ha megkettőzött lépteit, a Grocka körüli magaslatokat föltétlen hamarább éri el, mint a törökök. Az igyekezetnek azonban nem leljük nyomát. Még ezekben az utolsó pillanatokban is hosszú pihenők közbeiktatásával, sakklépésszerűen mozgott. Visnicán két napig pihent s utána, július 20-án csak Vincsáig jutott. Ezzel egy időben Neipperg hadteste átkelt a Dunán és Belgrád közelében üttött tábornak.⁴⁴

⁴⁰ *Bécsi Kriegsarchiv*: Manuscripte 25; 5—1—25.

⁴¹ 55 gyalogzászlóalj, 55 gránátoszázad, 88 német lovasszázad, 2 huszárezred és 1000 rác határőr (kb. 40.000 fő).

⁴² Titeltől délkeletre.

⁴³ *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn. 1759, 415; 1759—7—7.

⁴⁴ *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn. 1759, 415; 1759—7—11.

2. A grockai csata. (1739 július 22.)⁴⁵

Wallis a vinci táborban július 20-án értesült róla, hogy az ellenséges főerő Szemendriára érkezett. Most végre a császári fővezér is úgy érezte, hogy jó volna felderíttetni a Grocka körüli magaslatokat. Bärenklau ezredest és Hadikot még aznap délután magához rendelte s parancsot adott nekik, hogy alkonyatkor elindulva, 1000 német lovassal és 300 huszárral derítsék fel Grocka környékét. Hadik, aki jól ismerte a vidéket, a tábornagy előtt azt az ellenvetést kockáztatta meg, hogy erre a célra teljesen elegendők a huszárok is. Az erdők között az éj sötétjében jóformán semmit sem lehet tenni. A német nehéz lovasság a szakadékos utakon csak fölösleges tehertétel lenne. Wallis ragaszkodott a kiadott parancsához.

A felderítő csapat alkonyatkor útrakelt s mindenütt a Duna mentén haladt Grocka felé. Hadik és Bärenklau, a kapott utasítás ellenére, a német lovasokat útközben Ritupeknél hagyta s csak a huszárokkal lovagolt tovább. Grocka közelébe érve egy 24 főből álló osztagot küldtek előre a faluba, míg ők csapatuk többi részével az egyik közeli magaslaton maradtak. Mialatt Hadik az éjszaka csöndjében a terepviszonyok felől tájékoztatta bajtársát, a távolban mindketten apró fénypontok pislogására lettek figyelmesek. Hadik éles huszárszeme a fénypontokban az ellenség tábortűzeire ismert, de Bärenklau kételkedett társa megállapításában. Nem hitte, hogy a törökök már ilyen közel legyenek. Az volt a véleménye, hogy Hadik a szemhatár alján látszó csillagokat véli tábortűzeknek.⁴⁶

A vitát csakhamar eldöntötték a tények. A falu felől egyszeriben néhány lövés dördült el, majd vad ordítózás kíséretében gyors puskaropogás következett. Az előreküldött huszárok portyázó török lovasesapatra bukkantak s nemsokára bevonultak. Pár perc múlva közvetlen-közvetlen verfe fel a puskozaj az erdő csendjét. Hadiknak nem maradt más választása: vissza kellett vonulnia. Két huszárja elesett és néhány lova megsebesült. Egvébként minden különösebb baj nélkül vonult be csapatával július 21-én reggel a császári táborba.

Hadik jelentését, mely szerint Grockán ellenségre bukkant, ezen a napon még a császári hajóhadtól érkezett hír is megerősítette. Pallavicini tábornok, ki előzőleg egy pár hadihajóval a Dunán Grocka magasságáig vitorlázott, azt közölte a császári fővezérrel, hogy a parton számos ellenséges csapat

⁴⁵ 2. térkép.

⁴⁶ Hadik idézett kézirat munkája.

menetel Grocka felé, s ezeket a málhás szekerek hosszú sora követi.⁴⁷

A két megbízható jelentés egybevetése után, Wallisnak minden kételye eloszlott. Mint akinek szeméről lehullott a fátyol, egyszeriben ráeszmélt arra a mulasztásra, melynek következménye most fenyegetően meredt elé. Érezte, hogy nehezen jóvátehető hibát követett el azzal, hogy Hadik tanácsát semmibe véve, a Grocka körüli fontos terepre szét az ellenségnek engedte át. A mulasztások sorozatát a világos tudatra ébredő ember önkéntelen, villámgyors tétével igyekezett helyre pótolni. Hirtelenében egy mentőgondolata támadt. Az, hogy Grockán valószínűleg még csak a török elővéd lehet s ezért megmentheti a válságosra fordult helyzetet, ha sikerül néki a Grockán lévő török előcsapatot a főszereg beérkezése előtt megvernie. Az utolsó pillanatban a játszmát erre a halvány lehetőségre alapította. A szinte percek alatt megszületett tervet tett követte. Miután Neippergnek sebtiben azt az utasítást küldte, hogy azonnal kövesse, s Hadiknak megparancsolta, hogy 50 önként jelentkező huszárral és 200 gyalogos határőrrel, csapata feláldozása árán is, az ellenségig törjön előre,⁴⁸ ő maga még 21-én este elindította seregét a vincsai táborból Grocka felé.

Az élen a „Dessewffy“ és a „Károlyi“ huszárezred haladt egy rác lovasezreddel. Megfelelő távolságra követte őket a lovasság zöme (8 német lovasezred) 18 gránátos-századdal és 2 löveggel. Végül a gyalogság menetelt két egymás mellett szorosan felzárkózó oszlopban. A menetakadályok elhárítása végett mindegyik gyalogoszlop élen 1 százados haladt 40 áccsal és 60 munkással. A lövegek a gyalogcsapatok távközeire voltak szétosztva.⁴⁹

A menet folyamatosságát, rossz előjelként, nemsokára egy váratlanul felmerült akadály zavarta meg. 11 óra felé a gyalogságnak az úton meg kellett szakítania előnyomulását, mert előtte a lovasság a sötétben eltévesztette az utat és csak éjfélkor érkezett meg lassú ügetésben.⁵⁰ A császári sereg ezután tovább folytatta menetét s éle 22-én még virradat előtt ért a Grockától északnyugatra elterülő erdőség szélére, ahol megállt, hogy Hadik felderítésének eredményét bevárja.

Az előreküldött hírszerző csapat ezalatt, meglehetősen tért nyerve ereszkedett le a Grocka felé lejtő, meredek ma-

⁴⁷ Bécsi Kriegsarchiv: Manuscripte 25; 5—1—25.

⁴⁸ „... Das ich auf der geraden Strasse gegen Krozka hinab rücken, und so weith gehen soll, biss ich auf den Feind gestossen, und von selbem angegriffen sein werde; wen gleich das Commando drauf gehen solte.“ (Hadik idézett kézirat munkája.)

⁴⁹ Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten Ungarn. 1759, 415; 1759—7—14.

⁵⁰ Bécsi Kriegsarchiv: Manuscripte 25; 5—1—25.

gaslatok, szakadékok, vízmosások és erdők között kanyargó veszélyes úton. Hadik a körülményekhez alkalmazkodva tagolta kis csapatát. Az élen 40 határőr haladt. Utána egy altiszt vezetése alatt 10 huszár, majd 160 határőr és végül 40 huszár következett. Hadik az éltől számított második csoportnál tartózkodott.

A törökök az előző nap eseményeiből következtetve, számoltak a császári sereg előnyomulásával, s ezért megfelelő fogadtatásról is gondoskodtak. Grocka előtt az utat szegélyező magaslatokat még az előző éjjel mélységben tagolt kisebb gyalogos és lovas osztagok szállották meg. Mikor Hadik, mítsem gyanítva, csapatával e veszélyes terepszakaszhoz ért, az elől lévő janicsárok nem támadtak, hanem bántatlanul átengedték a mögöttük elrejtőzködött spahikig. Ekkor azután minden oldalról egyszerre szólaltak meg a török puskák. Az éj sötétjében védekezésről szó sem lehetett, A meredekfalú magaslatok közé ékelt útból oldalt sem vághatták ki magukat a tüzrel meglepettek. 31 huszár és több mint 70 határőr maradt a rajtaütés színhelyén. Maga Hadik 1 tizedes és 3 közhuszár kíséretében csak egy közeli vízmosáson át menekült meg a kelepcéből.⁵¹

Wallisnak az utolsó pillanatban, minden alaposabb megfontolás nélkül kiadott intézkedése most bosszulta meg magát. A kétoldali helyzet, a sajátos terepviszonyok figyelembevételével ekkor a következő volt: Az út, amelyen a császári sereg továbbhaladhatott, s amelynek vonala hozzávetőleg ugyanaz volt mint napjainkban, nagyjában a Dunával párhuzamosan futó s Grocka előtt harapófogószerűen összerő két hegynyulvány között vezet.⁵² Szoroszerű jellege a községtől mintegy másfél kilométernyi távolságra szűnik meg; itt hirtelen egy hosszúkas völgykatlanba torkollik.⁵³

A török nagyvezir serege, amely a császári csapatokat megelőzve érkezett Grockához, az útszoros kijáratával szemben, a Grocka patak balpartján elterülő s a völgykatlant bezáró magaslatokon állott (B). Tábora a közvetlen mögöttes elterülő magaslat oldalán, hozzávetőleg a mai község helyén terült el (A).⁵⁴ A török előőrsek egyrészt a szoroszerű úttól oldalt eső magaslatokat, másrészt az út kijáratát

⁵¹ Hadik idézett kézirat munkája.

⁵² A részletes (1 : 75.000) térképen a 270-φ és a 215-φ nyúlványai.

⁵³ A bécsi Kriegsarchivból származó egykorú térkép a terep domborzatait nem tünteti fel kellő hűséggel. Ez a régi, kezdetlegesebb terepfelvétel általános fogyatékosága.

⁵⁴ A régebbi térképek szerint az alig pár házból állott község nem a mai helyén, hanem a patak torkolata közelében, közvetlen a Duna mentén feküdt.

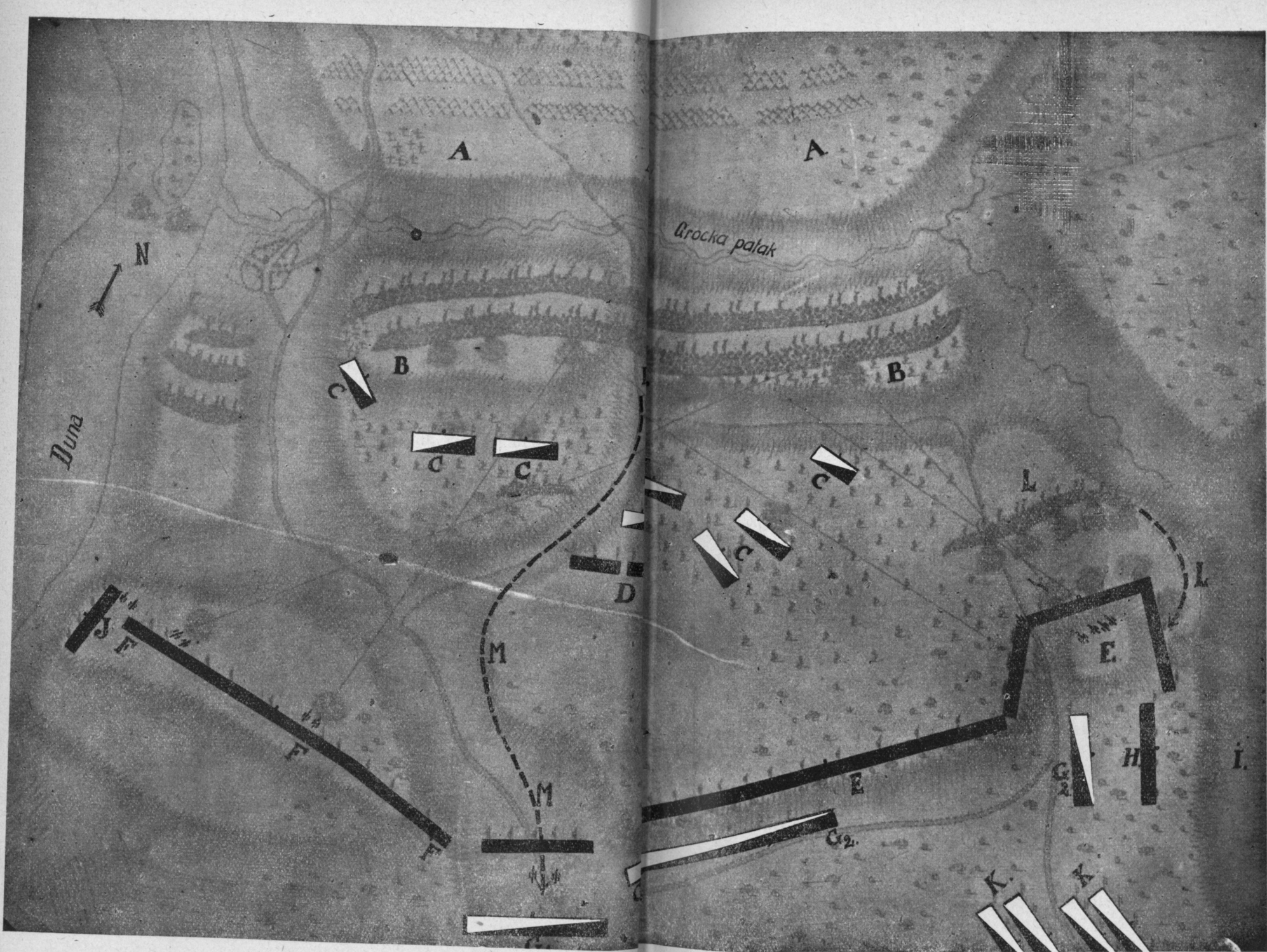
szállották meg. Különösen ez utóbbit zárták el erős, gyalogos-osztagok.

Az egérfogószerű völgykatlanon teljes terjedelmében uralkodó török sereg hadállásának megtámadására két lehetőség mutatkozott. Az egyik az volt, hogy a császári csapatok az út két oldalán elterülő magaslatokon át közelítik meg az ellenséget. Ez fárasztó és lassú vállalkozás lehetett, de az erők együtttartása és a kellő biztonsági intézkedések szemmel-tartása esetén, különösebb kockázattal alig járhatott. Sőt, — a tekintélyes magasságkülönbséget figyelembevéve — a hegyoldalakról, tehát felülről meginduló támadás a császári seregnek csak előnyös lehetett. Végrehajtásához azonban gyalogság kellett, mert a lovasok az erdős, nehéz terepen nem tudtak volna előrejutni. A másik jóval kockázatosabb mód lehetett a völgyszorosban vezető úton történő támadás. De elsősorban ehhez is gyalogságra volt szükség, mely a szoros kijáratánál elhelyezkedett török előőrseket elúzi, s az előtt megvetve lábát, az utána következő csapatok harchoz való felfejlődését biztosítja, illetve lehetővé teszi. Csakhogy a gyalogság, a támadás főfeltétele nem volt kéznél. A lovaság mögött hosszú menetoszlopban volt összezsúfolva. Megérkezése sok időbe tellett volna. Wallisnak viszont nem volt türelme várni. Úgy vélte, hogy minden perc veszteséget hozhat neki, ezért minden különösebb tájékozódás, a helyzettel való számvetés és megfontolás nélkül — olyan sorrendben, amint álltak — egymásután rendelte előre csapatait.

Már virradni kezdett, amikor az élen haladó huszárok a keskeny útszorosból kibontakoztak s támadásba lendültek. A két huszárezred támadását Hadiknak e háborúról szóló kéziratos műve s a bécsi „Kriegsarchiv“ egykorú hivatalos feljegyzései egymástól eltérőleg adják elő. Hadik szerint az útszorosból először kilépő „Dessewffy“ huszárezredet az előtte lévő katlanszerű terepen előnyösen elhelyezkedett törökök meglepetésszerű tüze az utána következő „Károlyi“ huszárezredre vetette s a rendetlenségbe jutott mindkét ezredet visszaűzte.⁵⁵ Ezzel szemben a harcról szóló egykorú császári jelentés kiemeli azt, hogy a „Dessewffy“ huszárezredet követő „Károlyi“ huszárezred szintén támadáshoz fejlődött. A kettő vállalva és közösen harcolva az útszoros előtti törököket elűzte, később azonban sűrű szőlőültetvények közé jutott, (a térképen a C-vel jelzett vonal lehetett) ahol támadása megakadt. A huszárokat — tetemes veszteség után — csak fölényes erejű török ellentámadás fordította vissza.⁵⁶

⁵⁵ Hadik idézett kéziratos munkája.

⁵⁶ Bécsi Kriegsarchiv: Manuskripte 25; 5—1—15. Továbbá ugyanott: Feldakten Ungarn. 1739, 415; 1739—7—29. és 30.

2. A grái csata.

Nem akarjuk a leírás folyamatosságát hosszabban megszakítani, ezért a fenti állítások közötti eltéréssel nem foglalkozunk kimerítőbben. Csak két megjegyzést fűzünk hozzájuk:

1. Alig hisszük, hogy a csatáról szóló egykorú hivatalos feljegyzések, melyeket császári tisztek szerkesztettek, egy hajszálnyi is szépíteni igyekeztek volna a huszárok magatartásán.

2. Hadik a két huszárezred támadásában nem vett részt. Ő ebben az időben — miután felderítő csapatát a szorosserű úton kevéssel ezelőtt a törökök szétrebentették — pár megmenekült huszárjával egy vízmosáson át a hegyoldalra felkapaszkodva, a tábornagyhoz igyekezett vissza. Pár sorral odébb maga is említést tett erről művében.⁵⁷

Wallis a huszárok harcbeveteése után lovasságának többi részét indította a szűk úton támadásra. Az ezredek megérkezésük sorrendjében, minden harcalakzat felvétele nélkül kerültek tűzbe s egymásután semmisültek meg.

A csatának ebben a második mozzanatában, először a „Pálffy“ vértesezredre került a sor. Alighogy a szoróból kibontakozott, élénk puskatűzbe jutott s nagyrészt megsemmisült. Csak 1 törzstiszt, néhány főtiszt és 500 fő legénység maradt belőle életben.⁵⁸ A vérteseknek a „Savoya“ dragonyoszred jött segítségére. A véle szembenlévő török lovasok kissé visszahúzódtak előle. A dragonyosok vigyázatlanul követtek az ellenséget; túlságosan előremerészkedtek; ezt a törökök észrevették s egy alkalmas pillanatban megfordultak. Ellentámadásuk olyan heves volt, hogy az a dragonyosokat teljesen szétszórta. Ezekben a pillanatokban a „Hohen-Ems“ vértesezred vágott közbe, kimentve a dragonyosokat a bajból. A lovasezredek kötelékei ekkor már teljesen felbomlottak s részeik a magas szőlőültetvény között szerteszóródva küzdöttek (C). Megtámasztásukra végül a gránátosok is beérkeztek. (D).

A nagyobb török erővel szemben a császáriak nem tudtak helytállni. A szárnyak megingottak, s a küzdő csapatok hátrálni kezdtek. Ezekben a válságos percekben érkezett meg Hildburghausen tábornagyszernagy gyalogosaival a harc színhelyére. Ez a császári tábornok, ki tehetségével társai közül messze kiemelkedett, a helyzetet tüstént felismerte. Gyors áttekintéssel felmérte a veszély nagyságát s ugyanakkor látta azt is, hogy milyen helyzeti előnyt ad neki az útszoros

⁵⁷ „... Inzwischen hatte ich mich mit dem überbleib meiner mannschaft aus dem holen weeg und dem gebüsch heraus gewunden...“ (Hadik idézett kéziratosa munkája.)

⁵⁸ *Bécsi Kriegsarchiv*: Manuscripte 25; 3—1—25.

két oldalán elterülő s a törökök hadállása felé lejtő hegyvonalat. Rendelkezésére álló csapatait először a jobbkézt eső magaslatra irányította (E). Éppen az utolsó pillanatban, mert időközben a törökök is hasonló elhatározásra jutottak. A Grocka patak mélyedéséből nagyobb erővel törtek a hegyoldalra, hogy a völgyben lévő császári lovasság visszavonulását elzárják. A hegyháton összetűzésre került a dolog, melyben a császáriak kerekedtek felül.

Az arcvonal lassan az úttól balra is kialakult. Itt egészen a Dunáig húzódott (F). A szárnyakat mindkét oldal felé külön csapatokkal biztosították (H, J). A két huszárezred közvetlen a völgy szoros torkolata elé került (G₁), míg a császári sereg elhelyezkedése után a völgyben küzdő s kimerült lovasság visszahúzódott, s a jobbszárny mögötti erdőben gyülekezett (K).

A császári gyalogság fejlődése természetesen nem ment végbe pillanatok alatt. Időbe tellett, míg a beérkező menetoszlop gyalogsága kibontakozott s a nehéz, erdős-hegyes terepen állásába érkezett. Ez a késedelem azzal a veszéllyel járt, hogy a törökök ezalatt megelőzik a császáriakat s a csapatok fejlődését megakadályozzák. A jobbszárny szerencsés állásfoglalása után különösen a balszárnyon fenyegetett ez a lehetőség. Főleg azért, mert ezen az oldalon a Dunáról időközben felszálló reggeli köd ellepte a partmenti magaslatokat s sűrű, átláthatatlan fátyollal takarta el a kilátást.

Wallis kisebb huszárjárőröket küldött ki ennek a teprésznek felderítésére. Ekkor történt, hogy a „Károlyi“ ezred egyik huszára — kinek nevét fájdalom, nem tudjuk — a sűrű ködben elszakadt társaitól s egyszerre csak Ali rumeiiai pasával találta magát szemben. A pasa 300 lovasa élén szintén felderítő úton volt, de hogy-hogynem ő is elkallódott csapatától. A huszár habozás nélkül a törökre rontott. A pasa hajító dárdát dobott felé, de a huszár ügyesen félreugratta lovát s utána kardot rántva, rugtatott ellenfelére. A pasának már nem volt rá ideje, hogy kardot húzzon: csupán annyit tehetett, hogy hátrarántotta lovát s így kerülte el a halálos csapást, mely célt tévesztve lovának kantárszárát vágta ketté. A huszár most hirtelen nyerge kápájáról pányvát rántott elő s ezt oly ügyesen dobta ellenfelére, hogy annak mindkét karját lefogta vele. Utána megfordult s foglyát lovastul maga után vonszolva megindult — mint hitte — társai felé. A közelharc hevében azonban teljesen elvesztette tájékozóképességét s a sűrű ködben szerencsétlenségére helytelen irányba fordult. Csakhamar török lovasokkal találkozott, akik a pasa tiltakozása ellenére felkoncolták.

Ezt a pompás kis huszár haditettet a rumeliai pasa maga beszélte el Hadiknak a későbbi belgrádi béketárgyalás idején. Megjegyzésként hozzáfűzte azt is, hogy amikor a huszár pányvájával karjait lefogta, kilétét előtte felfedve, aranyíge-
retekkel könyörgött tőle kegyelemért. Ugyanekkor önmagában a próféta segítségéhez folyamodott, s megfogadta, hogy ha életben marad, hálából magyaros öltözetben zarándokol el Mekkába. Ha testőrei a hős huszárt fel nem koncolják, gazdagon megajándékozva, szabadon engedte volna. A pasa később tényleg magyaros ruhára való arany és ezüst díszeket hozatott magának Győrből s minden látogatójának elragadtatva mesélte el a huszárral történt kalandját.⁵⁹

Elsősorban a dunamenti magaslatokra kiküldött vakmerő huszárjárőrök éberségének volt köszönhető, hogy a császári hadsereg fejlődését különösebb esemény nem zavarta meg. Alighogy a csapatok elhelyezkedtek s az ágyúk a kilövéstre alkalmas helyeken állásba kerültek, a törökök hatalmas zaj és dobpergés kíséretében, az egész császári arcvonal ellen általános támadást indítottak. Az volt a szándékuk, hogy a jobbszárny ellen intézett átkaroló támadással egyidejűleg, az arcvonal közepét áttörik s a két támadócsoport egyesülése után a császári sereg vonalát hátba fogják és szétszórják. Ennek megfelelően a támadás súlya a jobbszárny gyalogsága és a középen álló huszárok ellen irányult, míg a dunamenti balszárnyra csak színlelt támadást intéztek. A jobbszárnyon álló császári csapatokat szemben a janicsárok, oldalról pedig egy nagyobb török lovascsapat rohant meg (L). A középen, az útszoros kijárata előtt elhelyezkedett huszárokra (G) az előttiük lévő gyalogságon keresztül török spahik rontottak (M). Sorukat is áttörték volna, ha a közeli magaslatokon elhelyezett ágvúk idejében meg nem szólalnak. A török lovasok nagy veszteséget szenvedve csakhamar visszafordultak s itt többé nem is próbáltak szerencsét.⁶⁰ Ezzel a két támadással egyszerre, a Duna partján indított színlelt támadásukat is hasonló sors érte. A császári ágyúk ez utóbbit is megakasztották.

A törökök a sikertelen próbálkozás után, most minden erejükkel kijárólag a császári arcvonal jobbszárnyára vetették magukat. Az itt elhúzódó mélyedés (I) felhasználásával több ízben megpróbálták átkaroló támadásukkal a császári sereg vonalát felgöngyölíteni. Az arcvonalnak ezen a szakaszán válságos lett a helyzet. A császári gyalogosoknak a hegyoldalon állandóan ellenséges rohamokat kellett visszaverniök. Török holttestek tömege borította az erdő alját, de nagy volt

⁵⁹ *Hadik* id. kéziratos m.

⁶⁰ *U. o.*

a császáriak vesztesége is. Friss zászlóaljakkal kellett felváltani a kimerült küzdőket. A délután késő óráiban a nagy vérveszteséget szenvedett s a tikkasztó melegben kimerült csapatok már-már ingadozni kezdtek. A törökök még egy utolsó, átkaroló támadással kísérleteztek. Egyik csoportjuk a jobbszárny mögötti erdőn keresztül igyekezett a császári csapatok hátába kerülni. Ekkor érkezett Neipperg tábornagy 5 lovasezreddel a küzdelem színhelyére. Az erdőben heves, de rövid harc fejlődött ki, mely a törökök vereségével, illetve visszavonulásával végződött. A segítségül érkezett császári lovasság ezután a második vonalban, a huszárok közvetlen szomszédságában és a jobbszárny mögött helyezkedett el (G²).⁶¹

A szárazföldi erők késő alkonyatig tartó küzdelmével egyidőben a Dunán a hajóhadak mérköztek meg. Pallavicini tábornok, aki még 21-én lehajózott hajóhadával a Dunán, a Grocka patak torkolata közelében elterülő sziget mögött helyezkedett el (N) s onnan figyelte a folyó jobbpartján lejátszódó eseményeket. A szárazföldön már javában tombolt a harc, amikor Pallavicini észrevette, hogy a törökök mögötte ágyúkat vontatnak a partra, nyilván azzal a szándékkal, hogy hadihajóinak visszavonulását elvágják. Pallavicini ekkor, hogy a törököket szándékukban megelőzze, fölfelé kezdett evezni a folyón, a sziget mellett azonban ugyanekkor ellenséges hajók bukkantak fel, melyek úzóbe vették. Ez utóbbiak lövőtávolságra érve tüzelni kezdtek. A császári hajóhad viszonzta a tüzet, melynek eredményeként egy pár jól irányzott lövedék az egyik török hajót fenéken érte és elsüllyesztette.⁶²

Neipperg lovasságának beavatkozása után a már felborulással fenyegető helyzet egyensúlya helyrebillent. A császári sereg vesztesége súlyos volt,⁶³ de a kitartó és szenvedélyes

⁶¹ Neipperg tábornagy, kinek Wallis 21-én este, vagyis a vincsai táborból történt elindulása előtt, azt a parancsot adta, hogy kövesse, Belgrád mellől elindulva, másnap 22-én reggel 7 órakor ért Vincsára. Itt valamivel később, Grocka irányából ágyúdörgésre lett figyelmes. Rosszat sejtve lovasságával azonnal útrakelt és épp a legválságosabb percekben érkezett a császári főserceghez. Neipperg eme önálló tettét Hadik idézett műve és a csatáról szóló egykoros, hivatalos feljegyzések minden tekintetben megegyezően adják elő. Tévesnek kell minősítenünk tehát egyes osztrák munkák nyomán hadtörténeti irodalmunkba is becsúszott állítást, mely szerint Neipperg, Vincsán parancsot nem kapván, tétlenül állva maradt. (Lásd *Rónai—Horváth Jenő: Magyar Hadikronika* II. köt. 415. old.; úgyszintén: *Kriegs-Chronik Österreich-Ungarns*: III. köt. 276. old.)

⁶² *Wienerisches Diarium* 1759 augusztus 5-i száma.

⁶³ A császári sereg vesztesége egyik egykorú kimutatás szerint összesen 5628 halott és sebesült volt; ebből a gyalogságra 5351 fő, a tüzérségre 46 fő, a lovasságra 2135 fő esett. A tábornokok és főtisztek

támadások következtében a török sereg is hatalmas veszteséget szenvedett. A császári katonák látva az ellenség erőlködésének hiábavalóságát, visszanyerték önbizalmukat. A rend helyreállott s soraik között — tudva azt, hogy másnap reggel Neipperg gyalogsága is beérkezik — bizakodás lett úrrá. A hadállásokat szemügyre véve, Wallis a törökökkel szemben most már határozottan fölényben volt. A fontosabb tereppontokon ő vetette meg a lábát. A török nagyvezír számolva az adott helyzettel, serege visszavonására gondolt. Komolyan foglalkozott azzal a tervvel, hogy egy hátrábbszökő, előnyösebb hadállásban várja be a fejleményeket.⁶⁴

A császári fővezér most sem ítélte meg a helyzetet világos fővel. Mivel szándéka nem vált valóra, vagyis nem sikerült neki Grocka mellett a török fősereget megelőznie, egyszerűen elveszítette önbizalmát. A meglepetésszerűen elért nyosuló akadály, mint a legtöbb erőszakos, de homályos ítéletű embert, őt is megzavarta. A török nagyvezírhez hasonlóan serege visszavezetését vette fontolóra. Az alkonvat feszült és várakozással teljes tűzszünetében az idegektől függött a döntés. Wallis idegeit a csatanap izgalmai a végsőkig igénybe vehették, mert ellenfelénél hamarabb határozott. Csapatainak minden hősie erőfeszítését áldozatul dobva, a visszavonulás mellett döntött. Hiábavaló volt Hildburghausen tábornagynak fáradozása, hogy szándékától eltérítse és a kivívott előnyös hadállásban való megmaradásra bírja.⁶⁵ A császári fővezér hajthatatlan maradt.

A visszavonulási parancs, mely akként szólt, hogy minden ezred csak magával törődjék, s szomszédjaival mitse gondolva igyekezzék hátra, váratlanul érte a császári csapatokat. Hirtelenében valami fenyegető veszélyre gondoltak, s gyors igyekvéssel hagyták el állásaikat. Először a jobbszárny kezdte meg a visszavonulást. Az éj sötétjében az erdőben zajt ütött, amiből szomszédai arra következtettek, hogy ott a törökök valószínűleg megkerülték az arcvonalat. A félelem villámgyorsan harapódzott el s csakhamar vakrémület tört ki a császári katonák között. A csapatok fejvesztetten törtettek az egyetlen visszavezető út felé. A kötelékek felhomlottak. A vezetők nélküli maradt csoportok egyideig a szűk hegyiút áradatában sodródtak tova, majd többen kö-

vesztésége 16 fő volt. (*Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten Ungarn 1759, 413; 1759—7—22-től 27-ig.*)

⁶⁴ ... So habe der Vezir gegen die Passen sich erkläret samt dem Tag mit der gantzen Armée den Krozka Bach repassiren und eine vortheilhaftere Stellung nehmen, darin aber das weitere standhaft abwarten... (*Hadik idézett kézirat munkája.*)

⁶⁵ *Angeli: Der Krieg mit der Pforte 1756—59. Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs. 1881. évf. 456. old.*

zülük oldalt igyekeztek szabad levegőhöz jutni. Ezek java-része az erdőben szerteszéledt s másnap a török lovasok zsákmánya lett. A lovasság, az ágyúk és a szekerek sok me-nekülőt gázoltak agyon.

A törökök másnap reggel meglepetve látták a császári sereg elhagyott állásait. A nagyvezír nem akart hinni a visszavonulásról beszámoló jelentéseknek. Hirtelenében az a gondolata támadt, hogy Wallis tört vetett elé. A széles kiterjedésű erdőbe akarja csalni, hogy ott azután végezzen vele. Éppen ezért egyelőre nem gondolt üldözésre. Az erdőt előbb kisebb lovas csapatokkal kutattatta át. Csak akkor kezdte követni ellenfelét, amikor lovasai által az erdőben foglyúl ejtett, vagy felkoncolt császári katonák nagy számából maga is meggyőződést szerzett a császári sereg visszaözléséről⁶⁶

Dr. Rédvay István.

⁶⁶ „...der Gross Vezir dem erhaltenen bericht gar keinen glauben beymessen wollte, sondern die kriegs list darunter zu ligen glaubte. Ihn aus dem freyen in die Wälder anlocken, alsdan v. mehreren seithen angreifen und auf das Haupt schlagen zu wollen.

Dahero derselbe auch die Armé nicht sogleich mit der gantzen macht verfolget, sondern deren zu Vor einige tausend Pferde aus und nachgeschicket hat, welche nicht auf der strassen allein folgen, sondern in mehreren hauffen abgetheylt und ausgedehnt den waldt durch streifen und den orth recognosciren mussten: wo sich unsere Arme gesetzt haben würde; und nach der hiedurch ganz zu verlässig gemachten entdeckung, dass daselbe mit vieler Confusion zurückgelauffen seyn müsse, weilten der recognoscierende Vortrap einige tausend derselben in dem Waldt zerstreuter gefangen und getödtet... seye der Vezir mit der gantzen Macht nachgegangen...“ (*Hadi*k idézett kéziratós munkája.)